DZIEKANAT
Wydziału Historycznego UJ
wpłynęło 16.08.2023 r.

dr hab. Tomasz Gałuszka OP, prof. UPJPII 8 sierpnia 2023

Katedra Historii Starożytnej i Średniowiecznej
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ul. Kanonicza 9
31-009 Kraków

RECENZJA
rozprawy doktorskiej Pana magistra Mateusza Kosonowskiego pt.

Przemiany hagiograficzne wizerunku
św. Stanisława
w średniowiecznej Polsce

[Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2023, ss. 404]

WSTĘP

Nie ulega wątpliwości, że postać Stanisława, ósmego z kolei biskupa krakowskiego, zamordowanego z rozkazu króla Bolesława Szczodrego i wyniesionego na ołtarze decyzją papieża Innocentego IV należy do najważniejszych postaci historii Polski i Kościoła Rzymsko-Katolickiego. Jego biografia fascynuje kolejne pokolenia historyków i pobudza wyobraźnie hagiografów. Każdego roku w bibliografiach naukowych pojawiają się kolejne studia dotyczące św. Stanisława. Niemal każdy współczesny polski mediewista zabrał głos w dyskusji *de vita et causa sancti Stanislai*. Dodajmy, że to forum naukowe wykracza poza granice naszego kraju. W ostatnich latach pojawiły się aż dwa wybitne opracowania poświęcone Stanisławowi autorstwa dr Agnieszki Rożnowskiej-Sadraei i dr Stanislavy Kuzmovej. Zwłaszcza dzieło ostatniej z wymienionych mediewistek, pt. *Preaching Saint Stanislaus. Medieval Sermons on Saint Stanislaus of Krakow, His Image and Cult*, opublikowane w 2013 roku, stanowi wzorcowy przykład i punkt odniesienia nowoczesnych, wieloaspektowych badań nad życiem i kultem św. Stanisława. Zwracam uwagę na tę konkretną monografię z jednego powodu, a mianowicie stanowi ono dla nas poniekąd *terminus* w studiach „stanisławologicznych" – autorka w mistrzowski sposób dokonała podsumowania dotychczasowych badań i zgłosiła szereg postulatów badawczych. Można powiedzieć, że po syntezie Stanislavy Kuzmowej historyk musi poszukać kompletnie nowych metod i poszerzać perspektywę w spojrzeniu na św.

Stanisława. Jak mogło by wyglądać takie nowe podejście pokazuje choćby wydana w 2020 roku erudycyjna monografia dra Piotra Kołpaka pt. *Kult świętych patronów Królestwa Polskiego w czasach Jagiellonów*.

Po lekturze wspomnianych wyżej opracowań czytelnik najnowszych prac z postacią św. Stanisława w tytule ma – co w pełni zrozumiałe – wielkie oczekiwania, w tym jedno fundamentalne pytanie: Co oryginalnego można jeszcze powiedzieć o biskupie Stanisławie? Z takim też pytaniem zasiadłem do studium i przygotowania recenzji rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Kosonowskiego. Oczekiwania moje były tym większe, że doktorant jest postacią znaną w środowisku mediewistycznym. Warto podkreślić, że prowadzi on szeroką działalność popularyzatorską, konferencyjną i publikacyjną, w tym również na łamach prestiżowych czasopism naukowych m.in. Roczniki Historyczne, Przegląd Historyczny, Studia Historyczne i Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ponadto, Doktorant może się pochwalić osiągnięciami grantowymi. Biorąc pod uwagę dorobek Doktoranta miałem uzasadnione powody by spodziewać się monografii ambitnej, a wręcz eksperckiej. I powiedzmy od razu, lektura tego obszernego, opartego na gigantycznym materiale bibliograficznym, napisanego piękną polszczyzną dzieła nie rozczarowuje, aczkolwiek pozostawia niedosyt oraz pewne wątpliwości: Czy autor rzeczywiście w pełni osiągną to, co zamierzał? Czy poradził sobie z tak trudnym zagadnieniem i ogromem literatury przedmiotu? Wiele z poruszonych przez Doktoranta zagadnień trzeba ocenić pozytywnie. Jednak w kilku przypadkach konieczne będą dodatkowe rozwinięcia, pogłębienia i przekształcenia. W niniejszej recenzji przedstawię kilka ogólnych i szczegółowych uwag oraz refleksji, które – mam nadzieję – pomogą Doktorantowi w badaniach nad św. Stanisławem.

UWAGI I REFLEKSJE

Tytułu. Doktorant był w pełni świadomy, że zagadnienie życia i kultu św. Stanisława, tak w aspekcie historiograficznym, hagiograficznym, jak i ikonograficznym, posiada już odpowiednie opracowania i bogatą literaturę. Dlatego też jako główny cel swojej rozprawy postawił sobie przebadanie: „samego wizerunku hagiograficznego św. Stanisława, tj. jego genezy, kolejnych wcieleń i zachodzących w ich obrębie metamorfoz" (s. 28). To zamierzenie zostało precyzyjnie wyrażone w tytule dysertacji:

„Przemiany hagiograficzne wizerunku św. Stanisława w średniowiecznej Polsce". A zatem główny akcent został położony nie tyle na samym obrazie św. Stanisława w polskich źródłach hagiograficzny oraz kwestii historii, kształtu tekstów, co przede wszystkim na aspekcie dynamicznym – przemianach, metamorfozach, transfiguracjach tego obrazu. Doktorant zatem postanowił wyjść poza statyczne, „szkolne" opisanie portretu świętego biskupa i pytanie: Jak jest przedstawiony Stanisław? Jego cel był dużo bardziej ambitny i miał dotykać pytań: Jak to się stało, że tak właśnie został przedstawiony Stanisław? Jakie czynniki np. polityczne i ideowe (np. teologiczne, dewocyjne) doprowadziły do tych przemian? Co więcej, analiza tych przemian miała obejmować teksty od XII do XV wieku. A zatem, przed badaczem stało zadanie rekonstrukcji przemian w kontekście wzajemnych odniesień i powiązań różnych tekstów hagiograficznych na przestrzeni ponad 300 lat. Należy stwierdzić, że tak sformułowany temat jest oryginalny i dotychczas nie doczekał się całościowego mówienia. Dostrzeżenie zaś przez Doktoranta i sformułowanie problemu badawczego warte jest docenienia.

Konstrukcja pracy: Rozprawa składa się z obszernego wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia i obszernej bibliografii. Już sama lektura planu pracy rodzi zdziwienie. Doktorant bowiem zamiast skupić się na zagadnieniu przemian wizerunku św. Stanisława w hagiografii, niemal dosłownie skopiował konstrukcję jednej części z monografii Stanislavy Kuzmowej, rozdziału zatytułowanego *The image of St. Stanislaus in hagiography* (s. 21-59). Słowacka historyczka zgodnie z przyjętym przez siebie modelem źródłoznawczym omówiła średniowieczne źródła hagiograficzne; przy tej okazji nakreśliła portrety św. Stanisława. Podobnie również Doktorant skonstruował swój plan wokół tematu, który moglibyśmy sformułować następująco: *Średniowieczna hagiografia o św. Stanisławie*. Punktem wyjścia swoich analiz Doktorant uczynił tzw. świadectwa sprawy św. Stanisława i teksty hagiograficzne; natomiast temat wizerunku świętego został umieszczony na drugim, niekiedy odległym planie. Wybór zaś modelu źródłoznawczego zamiast problemowego nie pozostał bez wypływu na konstrukcję – tytułowy temat przemian, genezy i okoliczności transformacji obrazu św. Stanisława jest niemal nieobecny w planie pracy. Ewidentnie, Doktorant, idąc za wybitnymi źródłoznawcami, zwłaszcza za profesorami Gerardem Labudą, Marianem Plezią i Brygidą Kürbis, wolał konkretne źródło

niż teoretyczny problem. Przyjęcie takiej perspektywy skutkowało pojawieniem się sekcji, które albo nie są wprost związane z głównym tematem rozprawy albo wręcz są niepotrzebne, np.: I.1. Uwagi wstępne [...] I.2. *Dzieje problemu. Przegląd opinii i stanowisk* [...] I.3.E. *Czaszka Wawelska* (s. 39-69; 108-111); III. 2. *Vita minor* oraz *Vita maior sancti Stanislai. Rzut oka na tradycję rękopiśmienną* [...] III.3. *Vita minor i Vita maior sancti Stanislai we wzajemnym stosunku. Problem starszeństwa w świetle analizy porównawczej* (s. 175-202; V.2. *Problematyka Stanisławowa w niehagiograficznych utworach Długosza* (s. 265-280). Co się tyczy zawartości wspomnianych wyżej sekcji to stanowią one głównie przegląd i podsumowanie dotychczasowych znanych już ustaleń. Natomiast zagadnienie wizerunku św. Stanisława jest – delikatnie mówiąc – na drugim planie rozprawy. Bezpośrednio i w całości temu problemowi poświęcone są tylko trzy oryginalne sekcje (III.4, s. 203-223; IV.2, s. 241-253; V.3, s. 280-285] oraz krótkie zakończenie (s. 286-293).

Widzimy zatem, że konstrukcja rozprawy odbiega od głównego tematu dysertacji. Ten poważny mankament konstrukcyjny z pewnością utrudnił, lecz – co trzeba zauważyć – nie uniemożliwił Doktorantowi osiągnięcie i rozwiązanie problemu badawczego. Doktorant bowiem pomimo wyraźnych źródłoznawczych inklinacji konsekwentnie, acz dyskretnie i nazbyt nieśmiało, rekonstruuje portret św. Stanisława jaki wyłania się z danego źródła oraz pokazuje jego metamorfozy w kontekście pozostałych tekstów hagiograficznych. Stanisław zatem jeszcze w XII wieku przechodzi przemianę ze skazańca (Anonim tzw. Gall) w ofiarę morderstwa (*Kalendarz katedry krakowskiej*), by wreszcie na przełomie XII i XIII stulecia stać się męczennikiem (Epitafium z grobu św. Stanisława, *Kronika polska*); w XIII wieku ten męczennik przyjmuje również postać cudotwórcy (protokół cudów, bulla kanonizacyjna), a wreszcie świętego pasterza (*Vita minor, Vita maior*); w kolejnych stuleciach Stanisław staje się wzorem pasterza zarówno dobrego (*Vita tradunt*) jak i bliskiego, czy też wrażliwego (*Vita sanctissimi Stanislai*). Te siedem wizerunków (skazaniec – ofiara-męczennik – cudotwórca – święty pasterz – dobry pasterz – wrażliwy pasterz) i ich przemiany na przestrzeni wieków tworzą prosty i przejrzysty plan, który pozwoliłby Doktorantowi na przygotowanie oryginalnej, problemowej konstrukcji, która byłaby kompatybilna z tytułem rozprawy. Niemniej jednak, finalnie Doktorantowi udało się wydobyć figury i transfiguracje św. Stanisława.

Bibliografia: Doktorant zgodnie z wymogami pracy naukowej przygotował odpowiedni spis źródeł i literatury przedmiotu. W recenzowanej dysertacji bibliografia obejmuje dużo ponad 1000 pozycji i zajmuje ponad ¼ (sic!) objętości całej rozprawy (s. 294-404). Dysproporcja w stosunku do korpusu rozprawy jest dość zaskakująca. W przypadku tego rodzaju bibliografii więc należało podjąć trud np. wydzielenia literatury prymarnej, wprost dotyczącej tematu św. Stanisława od literatury dodatkowej, pomocniczej. Inna sprawa, że Doktorant powinien dokonywać przemyślanej selekcji materiału bibliograficznego i unikać cytowania wszystkich tekstów odnośnie do jakiegoś tematu, zwłaszcza gdy podane pozycje bibliograficzne nie dotyczą bezpośrednio głównego przedmiotu badań. Dobrym przykładem jest np. przypis nr 314 (s. 124) gdzie zamiast podawać dość przypadkowy długi spis literatury nt. św. Jacka Odrowąża, wystarczyło podać jedną, nieodnotowaną przez Doktoranta podstawową pozycję: *Bibliografia piśmiennictwa o świętym Jacku Odrowążu*, opr. M. Habuda, Kraków 2013.

Równocześnie, w tym „gąszczu bibliograficzny" zabrakło kilku tekstów, w tym również jednego istotnego źródła rękopiśmiennego. Doktorant, omawiając bullę kanonizacyjną św. Stanisława z 17 września 1253 roku przedstawił cztery jej egzemplarze, przechowywane w Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (s. 146-147). Nie wspomniał natomiast o piątym egzemplarzu, znajdującym się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu [sygn. Rep. 57, nr 31 (34); opis: zob. *W łączności ze Stolicą Piotrową. Dokumenty papieskie z Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, red. M.D. Kowalski, Wrocław 2020, s. 55-59]. Egzemplarz ten pochodzi z archiwum wrocławskich dominikanów, co specjalnie nie dziwi, jeśli weźmie się pod uwagę zaangażowanie dominikanów w działania na rzecz kanonizacji. Z pewnością Doktorant powinien koniecznie wziąć pod uwagę w swoich analizach jeszcze inne cztery pozycje bibliograficzne: najnowsze studium dr Dobrosławy Horzeli (*Tropem witrażystów około 1300, czyli ponownie o najstarszych witrażach kościoła dominikanów w Krakowie*, „Rocznik Krakowski", 88 (2022), s. 199-228), w którym historyczka przedstawiła szereg nowych ustaleń nt. kultu św. Stanisław pod koniec XIII wieku; artykuł prof. Urszuli Borkowskiej, dotyczący różnych figur świętych biskupów w średniowieczu (*Model biskupa-misjonarza w chrześcijaństwie zachodnim od VII do X wieku*, [w:] *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*, red.

J. Strzelczyk, Cz. Pest, W Polak, Lublin 2001, s. 56-66); książka ks. prof. Włodzimierza Bielaka, w której autor rozwiną i pogłębił ustalenia U. Borkowskiej w kontekście św. Stanisława (*Biskup i jego urząd w oczach średniowiecznych kronikarzy polskich*, Lublin 2011); i wreszcie niezwykle ważna monografia Donalda Prudlo (*The Martyred Inquisitor: The Life and Cult of Peter of Verona*, Burlington 2008), poświęcona m.in. problemowi procesów kanonizacyjnych za czasów papieża Innocentego IV, w tym również kanonizacji Piotra z Werony i biskupa Stanisława.

Generalnie, zebrana przez Doktoranta bibliografia jest imponująca i czytelnik otrzymał niemal kompletny przegląd literatury przedmiotu.

Merytoryka. Warto podkreślić, że w rozprawie nie odnajdujemy błędów merytorycznych. Doktorant wychwycił i skorygował kilka dotychczasowych interpretacji zaproponowanych nawet przez tak uznane autorytety jak prof. Zofia Kozłowska-Budkowa (s. 222-223), prof. Jacek Banaszkiewicz (s. 83), dr Stanislava Kuzmová (s. 242). Należy również w pełni poprzeć krytyczny głos Doktoranta, który jednoznacznie odrzucił niedorzeczną hipotezę sformułowaną w 2011 roku przez ks. prof. Włodzimierza Bielaka odnośnie do okoliczności śmierci biskupa Stanisława. Doktorant pisał nie ukrywając emocji: „Trudno pojąć, jak tego typu myślenie, nie mające na swoją obronę nawet strzępu pozytywnego dowodu źródłowego, może królować w pracy naukowej!" (s. 67).

W tym miejscu chciałbym jeszcze powrócić do problemu bibliografii wykorzystanej przez Doktoranta w trakcie pisania rozprawy. Patrząc na aparat naukowy w tej rozprawie, można odnieść wrażenie, że Doktorant nie do końca zapanował nad tak obszerną literaturą. Trudno siebie wyobrazić, by znalazł on czas na dokładne studium każdego z przywołanych tekstów. Pobieżne zaś lektury skutkowały niekiedy pewnymi uproszczeniami i brakiem jakiejkolwiek dyskusji z propozycjami obecnymi w literaturze. Z tego rodzaju sytuacją mamy do czynienia choćby w przypadku problemu datacji i okoliczności powstania *Vita minor* i *Vita maior*. Zagadnienia te są kluczowe dla zrozumienia genezy portretu św. Stanisława, jaki stworzył dominikanin z krakowskiego klasztoru – brat Wincenty. Doktorant ograniczył się do wykazania precedencji obu dzieł oraz ustalenia dość szerokich ram czasowych ich powstania: „Oba napisał jednak dominikanin Wincenty w dość krótkim odstępie czasu (między rokiem 1253 a 1261)" (s. 202). Gdyby zaś wczytał się on dokładnie w cytowane przez

siebie najnowsze studia np. nad relacjami *Vita maior* z oficjum *Dies adest celebris*, mógłby zobaczyć jak intrygujące i złożone są dzieje powstania tego zabytku hagiograficznego.

Język i styl. Rozprawa została napisana nie tylko poprawną, ale piękną (nawet jeżeli nieco przestylizowaną i archaizującą) polszczyzną. Doktorant posiada bardzo dobre przygotowanie retoryczno-stylistyczne. Dysertacja jest wolna od błędów literowych (znalazłem tylko jeden tego rodzaju mankament – s. 157, jest: *nun*, ma być: *nunc*). Niekiedy tylko Doktorant daje się porwać ponad miarę własnej pisarskiej wyobraźni, czego przykładem jest ostatnie zdanie z 2. akapitu na stronie 38 („Nie trzeba wątpić...") oraz ostatni akapit dysertacji: „Zamykając przeto namysł nad wizerunkiem hagiograficznym znakomitego patrona Polski, umiejmy pokłonić głowę przed tymi, których pióru, talentowi i zdolnościom zawdzięcza on swój literacki portret – przed Mistrzem Wincentym, jego imiennikiem z Zakonu Kaznodziejskiego i Janem Długoszem. Przy ich grobach jest o czem pomyśleć". Na marginesie, recenzent chciałby dowiedzieć się gdzież to znajdują się kości owego Wincentego z Zakonu Kaznodziejskiego, gdyż lokalizacja jego grobu jest mi nieznana.

WNIOSEK

Pan mgr Mateusz Kosonowski podjął się opracowania oryginalnego zagadnienia, które wymagało od niego zarówno odpowiednich umiejętności w prowadzeniu samodzielnej pracy naukowej jak i specjalistycznego warsztatu mediewistycznego. Przedstawiona przez niego rozprawa pt. *Przemiany hagiograficzne wizerunku św. Stanisława w średniowiecznej Polsce* potwierdza, że Doktorantowi generalnie udało się zrealizować zamierzony cel. Otrzymaliśmy dzieło spełniające wymogi stawiane dysertacjom doktorskim i określone w art. 13 Ustawy o stopniach i tytule naukowym z 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami, i dlatego wnioskuję, aby Pan mgr Mateusz Kosonowski został dopuszczony do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

KIEROWNIK KATEDRY
o. dr hab. Tomasz Gałuszka OP, prof. UPJPII
o. dr hab. Tomasz Gałuszka OP, prof. UPJPII

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie
Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego
KATEDRA HISTORII
STAROŻYTNEJ I ŚREDNIOWIECZNEJ
31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9